

جامعیت علمی؛ از عرفان تا اجتهاد

آیت‌الله علی اکبر شهاب

رئیس پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

رهبر شهید، با وجود آنکه فقهی برجسته بودند، در حوزه‌هایی نیز ورود تخصصی داشتند که کمتر برای عموم شناخته شده است. یکی از این حوزه‌ها، موسیقی و دانش موسیقی بود. ایشان کتاب «الآغانی» ابوالفرج اصفهانی را که مجموعه‌ای ۲۵ جلدی و در حکم دایرةالمعارفی در حوزه هنر، بویژه موسیقی، است، به‌طور کامل مطالعه کرده و بر حاشیه‌های آن نیز تعلیقه نوشته بودند.

آشنایی رهبر شهید با موسیقی، صرفاً در حد شناخت ذوقی نبود، بلکه بر مبنای نظری این دانش نیز اشرف داشتند. علم موسیقی در سنت حکمای اسلامی و عالمان شیعه، دانشی معتبر به شمار

می‌رود و ایشان از همین منظر به آن پرداخته بودند. بارها شاهد بودم که مداحی در محضر ایشان مرتبه خوانی می‌کرد و پس از پایان برنامه، ایشان درباره دستگاه موسیقایی مورد استفاده اظهار نظر می‌کردند و حتی پیشنهاد می‌دادند که اجرای شعر در دستگاهی دیگر مناسب‌تر است.

رهبر شهید از بزرگ‌ترین فرهنگ‌شناسان تاریخ ایران بودند. ایشان در طرح بسیاری از مسائل و نظریه‌های فرهنگی پیشگام بودند و در حوزه‌های مختلف، نگاهی نوآورانه داشتند. نقش ایشان در توسعه زبان فارسی نیز انکارناپذیر است. رهبر شهید در واژه‌پردازی، اصطلاح‌سازی، ابداع ترکیب‌های نو و معادل‌سازی، سهمی مهم در غنای زبان فارسی داشتند.ایشان بارها برایان نویسان و داستان‌نویسانی را که آثارشان را

مطالعه کرده بودند، به حضور دعوت می‌کردند. در یکی از این نشست‌ها، حدود هفتاد نویسنده حضور داشتند و ایشان پیش از جلسه، آثار همه آنان را مطالعه، حاشیه‌نویسی و نقد کرده بودند. این رفتار نشان می‌دهد که یک فقیه و مجتهد برجسته، به‌رمان به‌عنوان قالبی مدرن در ادبیات توجهی جدی داشت و همواره اهل قلم را به فعالیت در این عرصه تشویق می‌کردند.

شخصیت جامع آیت‌الله خامنه‌ای
رهبر شهید، در سنت حکمت اسلامی، شخصیتی جامع بود که ابعاد مختلف حکمت نظری، عملی و مناعی را در خود جمع کرده بود. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های ایشان، جامعیت شخصیت وجمع‌الصعد بود. این جلوه‌هایی از ابعاد شخصیت امیرالمؤمنین(ع) در

وجودایشان متجلی بود و ویژگی‌هایی که ایشان جمع شده بود که در نگاه متعارف، جمع آنها در یک فرد دشوار می‌نماید. در بسیاری از عرصه‌ها صاحب‌نظر، اهل تحقیق و صاحب ابتکار بودند؛ از جمله در حوزه عرفان که معمولاً در شمار حوزه‌های متعارف فعالیت یک فقیه قرار نمی‌گیرد. رهبر شهید در تاریخ فقه شیعه از دو جهت نسبت به بسیاری از فقها امتیاز داشتند. اجتهاد بر دو رکن حکم‌شناسی و موضوع‌شناسی استوار است. ایشان هم در فهم و استنباط احکام قدرتی کم‌نظیر داشتند و هم به دلیل حضور مستمر در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و مدیریتی، در موضوع‌شناسی جایگاهی ممتاز یافته بودند.

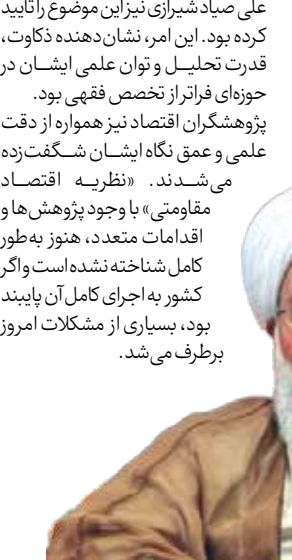
مرحوم سید محمدکاظم یزدی، صاحب عروه الوثقی، علمیت را به «جودت

فهم» تعریف می‌کرد؛ یعنی اعلم کسی است که از هوش، ذکاوت و قدرت فهم بیشتری برخوردار باشد. نه صرفاً اطلاعات گسترده‌تر. رهبر شهید از این جهت نیز شخصیتی ممتاز و برخوردار از قدرت فهمی کم‌نظیر بودند.

فقا‌هت ناظر به واقعیت؛ از قرآن تا اداره جامعه

رهبر شهید بر ابزارهای اجتهاد، بویژه علم اصول، تسلطی فوق‌العاده داشتند و اشرف ایشان بر قرآن کریم نیز کم‌نظیر بود. ایشان بارها از مهجور بودن قرآن در فرآیند اجتهاد سخن می‌گفتند. ایشان در تفسیر قرآن، علم رجال و علوم قرآنی نیز جایگاهی ممتاز داشتند. به اعتقاد

من، در موضوع‌شناسی نیز در میان فقهای معاصر کسی هم‌تراز ایشان وجود نداشت. در دوران دفاع مقدس، هنگام طراحی عملیات‌ها، رهبر شهید نیز در کنار فرماندهان ارتش و سپاه به بررسی طرح‌ها می‌پرداختند و پیشنهادهای فنی ارائه می‌کردند. اقدامات متعدد، هنوز به‌طور کامل شناخته‌نشده است و اگر کشور به اجرای کامل آن پایبند بود، بسیاری از مشکلات امروز برطرف می‌شد.

مبنای این پیش‌گفته بازمی‌گردد؛ اینکه قرآن متنی متعلق به چهارده قرن پیش تلقی می‌شود و پژوهش‌گرسر‌فأ می‌کوشد دریابد این متن برای جامعه نخستین خود چه گفته و چرا چنین سخنی گفته است. اما در تفسیر رهبر شهید، هر سه سطح قابل مشاهده است. از یک سو، تلاش می‌شود پیام آیات کشف‌شود؛ از سوی دیگر، مسائل و نیازهای روزگار بر قرآن عرضه می‌شود تا نگاه قرآن به آنها روشن گردد؛ و در نهایت، کوشش می‌شود این پیام‌ها در متن جامعه‌یابده و به‌چارچوبی برای جامعه‌سازی و امت‌سازی قرآنی تبدیل شود.

البته باید توجه داشت که متن تفسیری ایشان از این سوره، حاصل بیاناتی است که برای جمعی از جوانان و مخاطبان عمومی ایراد شده و هدف آن، ارائه گام‌های ابتدایی برای آشنایی با مفاهیم قرآن بوده است. از این رو، نمی‌توان ادعا کرد که همه ظرفیت‌های سطح سوم، یعنی تطبیق پیام‌ها در دریافت‌شده از قرآن بر شرایط عینی جامعه، به‌طور کامل در این تفسیر تحقق یافته است. با این حال، در بسیاری از آیات و عبارات سوره می‌توان این رویکرد تطبیقی را به‌وضوح مشاهده کرد.

برای نمونه، ایشان از همان آغاز سوره و در ذیل عبارت «لَه الْفَلک»، بحث حاکمیت الهی را به مسائل سیاسی و اجتماعی زمان خود پیوند می‌زنند و بر این نکته تأکید می‌کنند که تنها خداوند شایسته حاکمیت است و نظام سلطنتی موروثی که مشروعبیت خود را نه از شایستگی، بلکه از نسب و وراثت می‌گیرد، مصداقی از حاکمیت غاصبانه به‌شمار می‌آید، با در تفسیر مفهوم «تغابن»، هنگامی که از زبان دیدگی مؤمن و کافر سخن می‌گویند، به ساختار سوره تغابن اشاره می‌کند. بسیاری از مفسران، از جمله مرحوم علامه طباطبایی، براین باورند که هر سوره دارای یک محور یا غرض واحد است و باید همه آیات را در پرتو آن محور فهم کرد. اما رهبر شهید با تأمل در سوره

تغابن به نتیجه‌ای متفاوت می‌رسند و تصریح می‌کنند که این سوره از جمله سوره‌هایی است که یک موضوع واحد را دنبال نمی‌کند و لزوماً دارای محور واحد نیست. از نگاه ایشان، ضرورتی ندارد که برای هر سوره رکن یک اصلی یا یک موضوع محوری تعریف شود و همه آیات براساس آن تفسیر شوند. به اعتقاد ایشان، سوره تغابن، سوره‌ای موعظه‌گونه است که در آن خداوند انسان را به ایمان و اطاعت فرامی‌خواند و در عین حال از فتنه‌ها و چالش‌های مسیر ایمان – از جمله فتنه‌های ناشی از همسر، فرزند، اموال و وابستگی‌های دنیوی – برحذر می‌دارد و برای عبور از این موانع رهاکار می‌ارائه می‌کند. ایشان در مواردی تصریح می‌کنند که برخی آیات را از نظر موضوعی مرتبط باآیات پیشین نمی‌دانند و بر همین اساس، دیدگاه اخضاصی خود را درباره ساختار این سوره مطرح می‌کنند. از منظر ایشان، انسجام سوره نه در وحدت موضوعی، بلکه در ماهیت موعظه‌گونه آن نهفته است. همان‌گونه که در یک موعظه، گوینده برای اثرگذاری بر مخاطب از موضوعات متنوع بهره می‌گیرد، در سوره تغابن نیز با موضوعات متنوع پرهت گوناگونی مواجه هستیم که همگی در خدمت هدف خطابی و تربیتی سوره قرار دارند.

هدف رهبر شهید، از این تفسیر، نفوذ و جریان یافتن قرآن در متن جامعه و آشنا کردن همه اقشار، به‌ویژه نسل جوان، با مفاهیم قرآنی و کاربرد عملی آنهاست. مخاطبان این جلسات، جوانانی بودند که در سال ۱۳۶۲ آینده‌سازان کشور به‌شمار می‌رفتند و قرار بود با قرآن مأنوس شوند، مفاهیم آن را بشناسند، تطبیقات اجتماعی آن را دریابند و آنها را در عرصه عمل به کار گیرند

دکتر سیدمحمد سلطانی

استاد فرهنگ و معارف قرآن

سوره تغابن در مصحف موجود، شصت‌وچهارمین سوره قرآن کریم و ششمین سوره از مجموعه «مُسَبَّحات» است؛ سوره‌هایی که با تسبیح خداوند آغاز می‌شوند. بیشتر مفسران، همه هجده آیه این سوره را «مدنی» دانسته‌اند، هرچند دیدگاه‌های دیگری نیز، حتی در میان مفسران مسلمان، وجود دارد؛ از جمله مدنی دانستن سه آیه پایانی یا تنها آیه چهاردهم، و حتی مکی دانستن همه سوره.

رهبر شهید در انتخاب تفسیر «سوره‌های مدنی» توجه ویژه‌ای داشته‌اند؛ زیرا این سوره‌ها در شرایطی نازل شده‌اند که امت اسلامی، شاکل اسلامی و حکومت اسلامی ضعیف گردفته و این جامعه در مسیر تحقق آرمان‌های الهی و در مواجهه با دشمنی‌ها، کارشکنی‌ها و جریان‌های نفاق و کفر، در متن مبارزه قرار دارد. از این رو، آیات و سوره‌های مدنی می‌توانند چراغ راه چنین جامعه‌ای باشند و به همین دلیل، ایشان این سوره‌ها را برای تفسیر برگزیده‌اند تا بتوانند آنها را بر شرایط زمانه تطبیق دهند.

تفسیری برای نسل انقلاب و آینده‌سازان کشور
تفسیر رهبر شهید از سوره تغابن در سال ۱۳۶۲ و در قالب ده جلسه ارائه شده است و مخاطبان این جلسات، جوانانی بوده‌اند که مشتاق شنیدن پیام قرآن برای عبور و زندگی خویش بودند. تفسیر ارائه شد. از همین رو، مخاطبان این تفسیر کسانی هستند که در پی کشف ظرایف تخصصی تفسیری یا حل مسائل نظر‌های مفسران باشند. هم‌سفر هم مخاطبان، در جست‌وجوی آن هستند که پیام قرآن را برای جامعه و انسان عصر خود، به‌ویژه در ایران پس از انقلاب، دریابند و راهی که قرآن پیش روی آنان می‌گشاید، پیدا کنند.

دعوت به ایمان عملی
برای فهم بهتر سوره تغابن می‌توان آن را در سه بخش مورد توجه قرار داد: هرچند این تقسیم‌بندی با برخی دیدگاه‌ها، از جمله آنچه در «قرآن مورخان» آمده، تفاوت‌هایی دارد. بخش نخست، آیات یک تا چهار سوره را دربرمی‌گیرد و به بیان صفات ذاتی و فعلی خداوند می‌پردازد. بخش دوم، شامل آیات پنج تا سیزده است و بر ضرورت ایمان به خدا و رسول اکرم(ص)، اطاعت از آنان و نیز بیان سرانجام کافران تأکید می‌کند. بخش سوم، آیات چهارده تا هجده را شامل می‌شود و به چالش‌هایی می‌پردازد که ممکن است در مسیر ایمان پدید آید؛ از جمله فتنه‌هایی که از دل‌بستگی به مال و فرزند ناشی می‌شود و می‌تواند در مسیر ایمان و اطاعت از خداوند مانع ایجاد کند. در این بخش، خداوند هشدار می‌دهد و با هشاکار ارائه می‌کند؛ راهکارهایی همچون تقوا و انفاق که می‌توانند زمینه عبور از این چالش‌ها و دل‌بستگی‌های دنیوی را فراهم سازند.

در میان مفسران، دیدگاه‌های دیگری نیز درباره غرض اصلی سوره وجود دارد. برای نمونه، مرحوم علامه طباطبایی هدف سوره را در آیات پایانی آن جست‌وجو کرده و آن را دعوت و تشویق به انفاق و نیز تسلی بخشی در برابر مصائب مسیر ایمان دانسته‌اند. در مسیریمان و مجاهدت، دشواری‌ها و ابتلائات فراوانی رخ می‌دهد و این سوره در پی آن است که انسان مؤمن را برای مواجهه با این سختی‌ها آماده سازد. از سوی دیگر، تأمل در مضامین و فرمان‌های کلیدی این سوره – از جمله دعوت به ایمان در آیه هشتم («آمنوا»)، فرمان به اطاعت در آیه دوازدهم («اطیعوا») و دستورهای آیات چهاردهم تا شانزدهم همچون «فاحذروهم»، «فاقفوا» و «انفقوا» – نشان می‌دهد که می‌توان هدفی عام‌تر برای سوره در نظر گرفت. این هدف، که به دیدگاه مرحوم علامه طباطبایی نیز همخوانی دارد و مورد توجه رهبر شهید نیز قرار گرفته است، دعوت به ایمان و پس از آن دعوت به اطاعت عملی، یعنی اطاعت از خدا و رسول اکرم(ص) و نیز مواجهه با چالش‌های مسیر ایمان است. این چارچوب کلی را می‌توان به‌عنوان غرض اصلی سوره تغابن در نظر گرفت.

مطالعه تطبیقی رویکرد شیعی و خاورشناسانه

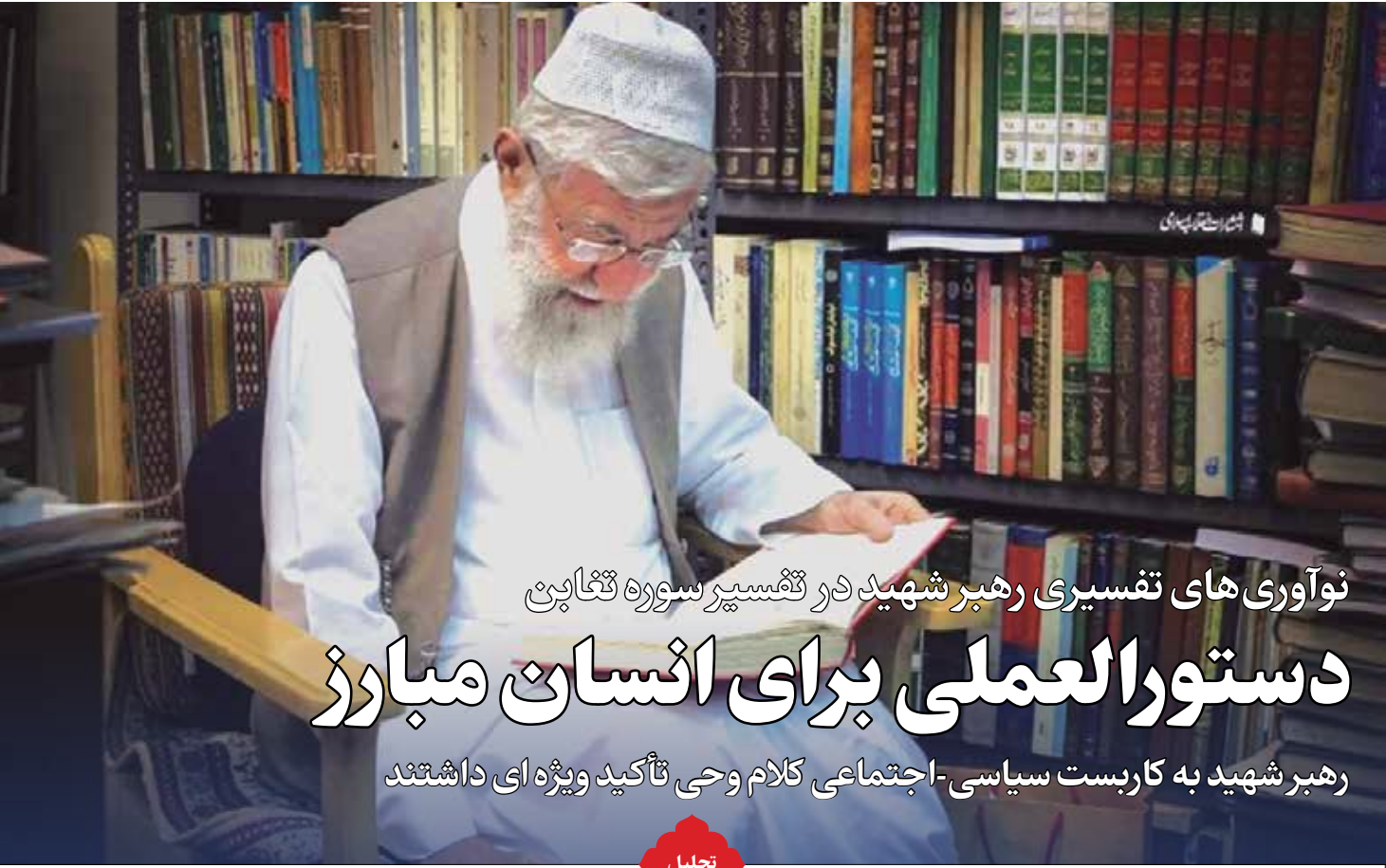
اگر بخواهیم میان تفسیری که رهبر

شهید از این سوره ارائه کرده‌اند و تفسیری که در کتاب «قرآن مورخان» به‌عنوان نمادی از جریان خاورشناسی معاصر عرضه شده است مقایسه‌ای انجام دهیم، نخست باید به برخی اختلافات مبنایی این دو رویکرد توجه کنیم؛ از یک سو، رویکرد تفسیری سیاسی-اجتماعی که رهبر شهید نمایندند آن هستند و از سوی دیگر، پارادایم تفسیری خاورشناسی که «قرآن مورخان» نمونه‌ای از آن به‌شمار می‌رود. این تفاوت‌ها، هم در «مبنایی معرفت‌شناختی» و هم در «مبنایی روش‌شناختی»، تأثیر عمیقی بر شیوه تفسیر این دو جریان گذاشته است.

نخستین اختلاف، به مسأله وحی و نحوه خاستگاه متن قرآن بازمی‌گردد. در شیعی و در اندیشه مفسری شیعه و فقیه همچون رهبر شهید، قرآن، کلام خداوند است که برای هدایت بشر نازل شده است؛ نه صرفاً برای هدایت مبرمذمانی در قرن ششم و هفتم میلادی در جزیره‌العرب زندگی می‌کردند، بلکه به‌عنوان کلامی جاودانه و جهان‌شوال برای همه اعصار و همه انسان‌ها، مسیر سعادت را به آنان نشان دهد.

در مقابل، بخشی از مطالعات خاورشناسانه، قرآن را متنی می‌داند که در شرایط تاریخی و جغرافیایی پدید آمده و در پی حل مسائل جامعه عرب در اواخر دوران باستان بوده است. در این تلقی، قرآن متنی محدود به زمان و مکان خاص و محصول یک تجربه تاریخی معین تلقی می‌شود. بر اساس «روش تاریخ‌انتقادی» که بر بخش مهمی از این مطالعات حاکم است، قرآن بیش از آن که متنی زنده و جاری تلقی شود، متنی متعلق به گذشته است؛ متنی که برای انسان‌های چهارده قرن پیش دست‌نویس‌العمل ارائه کرده و در همان چارچوب تاریخی معنا می‌یابد. در مقابل، در نگاه شیعی و در تفسیر رهبر شهید، قرآن متنی زنده و پویاست؛ همان‌گونه که در روایات آمده است؛ «بجزرگ گما تجری لک‌سنت و الفکر»؛ یعنی طوع همچون شنیدنی است و که پیوسته ملوع می‌کند و در هر عصر، متناسب با نیازهای انسان، پیام تازه‌ای عرضه می‌کند.

از همین منظر، رهبر شهید با تکیه بر تجربه زیسته سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خود در ایران اسلامی، می‌کوشد درس‌های قرآن را برای انسان

نوآوری‌های تفسیری رهبر شهید در تفسیر سوره تغابن

دستورالعملی برای انسان مبارز

رهبر شهید به کار بست سیاسی-اجتماعی کلام وحی تأکید ویژه‌ای داشتند

تحلیل

مطالعه زندگی، آثار و فعالیت‌های فکری، سیاسی و اجتماعی رهبر شهید، حضرت آیت الله سید علی خامنه‌ای، نشان می‌دهد که با شخصیتی مواجه ایم که تمام زندگی خود را صرف مبارزه کرده است. در اندیشه ایشان، «مبارزه» ترجمان همان «مجاهدت» است. البته جهاد صرفاً به معنای شمشیر یا سلاح به دست گرفتن نیست و مبارزه نیز چنین محدودیتی ندارد. مبارزه ابعاد گوناگونی دارد که یکی از آنها حضور در میدان نبرد فیزیکی است. در سوره مبارکه «تغابن»، همان‌گونه که خود قائد شهید، در تفسیر این سوره نیز تصریح کرده‌اند، با نوعی «دستورالعمل برای انسان مبارز و مجاهد» روبه‌رو هستیم. تقریباً همه آیات سوره تغابن – گاه به‌صراحت و گاه به‌تلمیح – نشان می‌دهند که رهبر شهید چگونه قرآن را اسند و دستورالعملی برای شیوه مبارزه و برای چگونه زیست یک انسان مبارز در مسیر دستیابی به آرمان‌های الهی تفسیر و تبیین می‌کنند.

برای فهم بهتر تفسیر ایشان از این سوره، می‌توان آن را در کنار اثری با عنوان «قرآن مورخان» قرار داد؛ اثری که در سال ۲۰۱۹ از سوی انتشارات «سرف» (CERF) در پاریس با تلاش قریب ۳۰ تن از خاورشناسان منتشر شد که البته تقد‌هایی به رویکرد تفسیری آنان وارد است. انتخاب این اثر از آن جهت اهمیت دارد که دیدگاه‌های مختلف قیران پژوهان غربی را یکجا در اختیار می‌گذارد و امکان مقایسه‌ای نسبتاً جامع را فراهم می‌کند. چنین مقایسه‌ای می‌تواند به درک بهتر کاری که رهبر شهید در تفسیر سوره تغابن انجام داده‌اند، کمک کند.

معاصر و به‌ویژه برای جامعه ایران اسلامی تبیین کند. این، مهم‌ترین اختلاف‌مبنایی میان دورویکرد تفسیری اف‌سفران پسند می‌کنند. ایشان به یکی از معانی مشهور اشاره می‌کنند که در آیات پهلوشنی قابل مشاهده است.

اختلاف دوم، به مسأله پیوستگی و یکپارچگی متن قرآن مربوط می‌شود. در نگاه سنتی تفسیری، چه در میان شیعه و چه در میان اهل سنت، قرآن متنی است که به‌طور کامل از سوی رسول خدا(ص) ابلاغ شده و در زمان آن حضرت، فرایند نزول و ابلاغ آن پایان یافته است. هرچند درباره تاریخ تدوین نهایی مصحف و زمان «توحید مصاحف» اختلافات تاریخی وجود دارد، اما اصل ابلاغ کامل قرآن توسط خداوند، پیامبر اکرم(ص) مورد پذیرش همه محققان مسلمان است. اما در بخشی از مطالعات خاورشناسانه، همچنان برای این فرضیه مطرح است که متن قرآن دارای لایه‌های متأخر است. برخی از این پژوهشگران غربی، این فرضیه را با صراحت و برخی دیگر با احتیاط گشودن نسخه‌های کهن قرآنی، از جمله مصحف منسوب به اسناد قدس رضوی که از سوی پژوهشگران مورد مطالعه قرار گرفته، در تقویت دیدگاه اصالت متن قرآن نقش مهمی داشته و حتی برخی خاورشناسان را به بازنگری در بعضی فرضیات پیشین واداشته است.

کاربرد عملی مفاهیم قرآنی

البته اختلافات مبنایی دیگری نیز میان این دو رویکرد وجود دارد که در اینجا مجال پرداختن به آنها نیست و به نظر می‌رسد تأثیر کمتری بر تفسیر سوره تغابن داشته‌اند. یکی از موارد اختلاف، به ویژه‌شناسی عنوان سوره «تغابن»، مربوط می‌شود. رهبر شهید، چنان‌که در سراسر این تفسیر نیز آشکار است، در پی حل منازعات تخصصی و اختلافات تفسیری نیستند. هدف ایشان «نفوذ و جریان یافتن قرآن در متن جامعه» و آشنا کردن همه اقشار، به‌ویژه نسل جوان، با مفاهیم قرآنی و کاربرد عملی آنهاست. مخاطبان این جلسات، جوانانی بودند که در سال ۱۳۶۲ آینده‌سازان کشور به‌شمار می‌رفتند و آنها را در عرصه عمل به کار گیرند.

از این رو، در بحث واژه «تغابن» نیز رهبر شهید به نقل دیدگاه‌های مختلف مفسران پسند می‌کنند. ایشان به یکی از معانی مشهور اشاره می‌کنند که در آیات پهلوشنی قابل مشاهده است. اختلاف دوم، به مسأله پیوستگی و یکپارچگی متن قرآن مربوط می‌شود. در نگاه سنتی تفسیری، چه در میان شیعه و چه در میان اهل سنت، قرآن متنی است که به‌طور کامل از سوی رسول خدا(ص) ابلاغ شده و در زمان آن حضرت، فرایند نزول و ابلاغ آن پایان یافته است. هرچند درباره تاریخ تدوین نهایی مصحف و زمان «توحید مصاحف» اختلافات تاریخی وجود دارد، اما اصل ابلاغ کامل قرآن توسط خداوند، پیامبر اکرم(ص) مورد پذیرش همه محققان مسلمان است. اما در بخشی از مطالعات خاورشناسانه، همچنان برای این فرضیه مطرح است که متن قرآن دارای لایه‌های متأخر است. برخی از این پژوهشگران غربی، این فرضیه را با صراحت و برخی دیگر با احتیاط گشودن نسخه‌های کهن قرآنی، از جمله مصحف منسوب به اسناد قدس رضوی که از سوی پژوهشگران مورد مطالعه قرار گرفته، در تقویت دیدگاه اصالت متن قرآن نقش مهمی داشته و حتی برخی خاورشناسان را به بازنگری در بعضی فرضیات پیشین واداشته است.

کاربرد عملی مفاهیم قرآنی
البته اختلافات مبنایی دیگری نیز میان این دو رویکرد وجود دارد که در اینجا مجال پرداختن به آنها نیست و به نظر می‌رسد تأثیر کمتری بر تفسیر سوره تغابن داشته‌اند. یکی از موارد اختلاف، به ویژه‌شناسی عنوان سوره «تغابن»، مربوط می‌شود. رهبر شهید، چنان‌که در سراسر این تفسیر نیز آشکار است، در پی حل منازعات تخصصی و اختلافات تفسیری نیستند. هدف ایشان «نفوذ و جریان یافتن قرآن در متن جامعه» و آشنا کردن همه اقشار، به‌ویژه نسل جوان، با مفاهیم قرآنی و کاربرد عملی آنهاست. مخاطبان این جلسات، جوانانی بودند که در سال ۱۳۶۲ آینده‌سازان کشور به‌شمار می‌رفتند و آنها را در عرصه عمل به کار گیرند.

از این رو، در بحث واژه «تغابن» نیز رهبر شهید به نقل دیدگاه‌های مختلف مفسران پسند می‌کنند. ایشان به یکی از معانی مشهور اشاره می‌کنند که در آیات پهلوشنی قابل مشاهده است. اختلاف دوم، به مسأله پیوستگی و یکپارچگی متن قرآن مربوط می‌شود. در نگاه سنتی تفسیری، چه در میان شیعه و چه در میان اهل سنت، قرآن متنی است که به‌طور کامل از سوی رسول خدا(ص) ابلاغ شده و در زمان آن حضرت، فرایند نزول و ابلاغ آن پایان یافته است. هرچند درباره تاریخ تدوین نهایی مصحف و زمان «توحید مصاحف» اختلافات تاریخی وجود دارد، اما اصل ابلاغ کامل قرآن توسط خداوند، پیامبر اکرم(ص) مورد پذیرش همه محققان مسلمان است. اما در بخشی از مطالعات خاورشناسانه، همچنان برای این فرضیه مطرح است که متن قرآن دارای لایه‌های متأخر است. برخی از این پژوهشگران غربی، این فرضیه را با صراحت و برخی دیگر با احتیاط گشودن نسخه‌های کهن قرآنی، از جمله مصحف منسوب به اسناد قدس رضوی که از سوی پژوهشگران مورد مطالعه قرار گرفته، در تقویت دیدگاه اصالت متن قرآن نقش مهمی داشته و حتی برخی خاورشناسان را به بازنگری در بعضی فرضیات پیشین واداشته است.

کاربرد عملی مفاهیم قرآنی
البته اختلافات مبنایی دیگری نیز میان این دو رویکرد وجود دارد که در اینجا مجال پرداختن به آنها نیست و به نظر می‌رسد تأثیر کمتری بر تفسیر سوره تغابن داشته‌اند. یکی از موارد اختلاف، به ویژه‌شناسی عنوان سوره «تغابن»، مربوط می‌شود. رهبر شهید، چنان‌که در سراسر این تفسیر نیز آشکار است، در پی حل منازعات تخصصی و اختلافات تفسیری نیستند. هدف ایشان «نفوذ و جریان یافتن قرآن در متن جامعه» و آشنا کردن همه اقشار، به‌ویژه نسل جوان، با مفاهیم قرآنی و کاربرد عملی آنهاست. مخاطبان این جلسات، جوانانی بودند که در سال ۱۳۶۲ آینده‌سازان کشور به‌شمار می‌رفتند و آنها را در عرصه عمل به کار گیرند.

می‌گرفتند. در همین نقطه، رهبر شهید نیز با آنان هم‌نظرند و بر موعظه بودن این سوره تأکید می‌کنند. ایشان در آغاز تفسیر فهم بجز چارچوب‌های رایج در مطالعات تفسیری نمی‌دانند. گرچه این تفسیر اساساً در پی طرح مباحث تخصصی و مناقشات تفسیری نیست، اما مفسر در جایگاه یک مجتهد، دارای دیدگاه اجتهادی مستقل است؛ دیدگاهی که هرچند همواره به‌صورت فنی و استدلالی تفصیل نمی‌یابد، اما در جای‌جای تفسیر خود را نشان می‌دهد. نمونه روشن این استقلال رای را می‌توان در نگاه ایشان به ساختار سوره تغابن مشاهده کرد.

این تلقی از سوره، بر شیوه تفسیر رهبر شهید نیز تأثیر گذاشته است. در این تفسیر، آیات و روایات دیگر، تلاشی مستمر صورت می‌گیرد تا مخاطب تحت تأثیر قرار گیرد و به حرکت در

مسیر ایمان و مجاهدت ترغیب شود. در نگاه رهبر شهید، موعظه بودن سوره به این معناست که سوره، بدون آن که لزوماً بر یک موضوع واحد متمرکز باشد، مجموعه‌ای از تذکرات و یادآوری‌های هدایت‌گر را در اختیار انسان قرار می‌دهد

و او را در مسیر ایمان و مجاهدت به حرکت وامی‌دارد.

هدف خطابی و تربیتی سوره تغابن

یکی از ویژگی‌های قابل توجه تفسیر رهبر شهید آن است که ایشان خود را مقید به برخی چارچوب‌های رایج در مطالعات تفسیری نمی‌دانند. گرچه این تفسیر اساساً در پی طرح مباحث تخصصی و مناقشات تفسیری نیست، اما مفسر

در جایگاه یک مجتهد، دارای دیدگاه اجتهادی مستقل است؛ دیدگاهی که هرچند همواره به‌صورت فنی و استدلالی تفصیل نمی‌یابد، اما در جای‌جای تفسیر خود را نشان می‌دهد. نمونه روشن این استقلال رای را می‌توان در نگاه ایشان به ساختار سوره تغابن مشاهده کرد. بسیاری از مفسران، از جمله مرحوم علامه طباطبایی، براین باورند که هر سوره دارای یک محور یا غرض واحد است و باید همه آیات را در پرتو آن محور فهم کرد. اما رهبر شهید با تأمل در سوره

تغابن به نتیجه‌ای متفاوت می‌رسند و تصریح می‌کنند که این سوره از جمله سوره‌هایی است که یک موضوع واحد را دنبال نمی‌کند و لزوماً دارای محور واحد نیست. از نگاه ایشان، ضرورتی ندارد که برای هر سوره رکن یک اصلی یا یک موضوع محوری تعریف شود و همه آیات براساس آن تفسیر شوند. به اعتقاد ایشان، سوره تغابن، سوره‌ای موعظه‌گونه است که در آن خداوند انسان را به ایمان و اطاعت فرامی‌خواند و در عین حال از فتنه‌ها و چالش‌های مسیر ایمان – از جمله فتنه‌های ناشی از همسر، فرزند، اموال و وابستگی‌های دنیوی – برحذر می‌شود. ایشان در مواردی تصریح می‌کنند که برخی آیات را از نظر موضوعی مرتبط باآیات پیشین نمی‌دانند و بر همین اساس، دیدگاه اخضاصی خود را درباره ساختار این سوره مطرح می‌کنند. از منظر ایشان، انسجام سوره نه در وحدت موضوعی، بلکه در ماهیت موعظه‌گونه آن نهفته است. همان‌گونه که در یک موعظه، گوینده برای اثرگذاری بر مخاطب از موضوعات متنوع بهره می‌گیرد، در سوره تغابن نیز با موضوعات متنوع پرهت گوناگونی مواجه هستیم که همگی در خدمت هدف خطابی و تربیتی سوره قرار دارند.

از متن قرآن تا متن زندگی
برای تبیین بهتر این ویژگی، می‌توان از تقسیم‌بندی استاد محمدتقی سبحانی بهره گرفت. ایشان سه سطح در تفسیر قرآن را از یکدیگر تفکیک می‌کنند: **نخست**، «استنباط»؛ یعنی کشف پیام متن قرآن با تکیه بر خود متن و فهم اینکه آیات چه می‌گویند.

دوم، «استنتاج»؛ یعنی طرح پرسش‌هایی از قرآن و عرضه آنها به قرآن. در این سطح، مسائل و نیازهای جامعه – مانند مسائل خانواده، اعتقاد یا سایر موضوعات اجتماعی – به متن قرآن عرضه می‌شود تا از آن راهکار و پاسخ دریافت شود.

سوم، «تطبیق»؛ یعنی تطبیق پیام‌های دریافت‌شده از قرآن بر شرایط عینی جامعه و تلاش برای تحقق و اجرای آنها در عرصه شناختی، اجتماعی. براساس این تقسیم‌بندی، می‌توان گفت بخش مهمی از مطالعات خاورشناسانه در همان سطح نخست، یعنی استنباط، متوقف می‌ماند. این امر نیز به همان